

stala drevesa in metala senco na bele stezice, kjer so na klopih sedele gosposke mamice. Sredi parka so se v leseni ogradi v pesku igrali otroci. V vedrca, košarice in posodice so nasipavali pesek in delali pogače.

Cigančica je obstala pri njih in jih gledala.

Mal, rdečeličen deček je prikobacal k njej in iztegnil roko po njenem kolačku.

Cigančica se je spomnila na svojo lačno sestrnico doma. Odtegnila je roko s kolačkom in hotela iti. Toda deček je glasno zajokal in zahteval: »Daj, daj, daj!«

Preplašena in iznenadena je dala kolaček. Teda pa je vstala s klopi mamica in pritekla k dečku:

»Marjanček, ubožček, zlatek, kaj so ti naredili, da jokaš?«

»Moj kolaček je hotel, pa sem mu ga dala,« je boječe rekla cigančica. Mislila je: »vsaj sedaj sem storila nekaj, za kar me ne morejo karati.«

Gospa je cigančico šele sedaj zagledala.

»Tiiii!« se je začudila in bodeče premerila njeno razcapano obleko. Iztrgala je otroku kolaček iz rok in ga zagnala v pesek:

»Fej, Marjanček, fej! Tisti kolaček je grd, umazan. Ne jokaj, ljubček, mamica ti bo kupila drugega, sladkega, dobrega, ne jokaj ljubček, dušica!«

In srdito se je obrnila proti cigančici:

»Ti pa, umazana ciganka, glej, da pustiš otroke pri miru in se pobeš takoj od tu. Razumeš, ta-koj!!!«

Deklica je zajokala in stekla iz parka.

In jokala je vso dolgo pot, ko je šla domov mimo svetlih izložb in visokih hiš. Ni prosila več. Upanje je umrlo v njenem srcu. Z objokanimi očesci, brezupno uprtimi v tla, je hitela po prašni cesti. V prazni torbi je žvenketal edini dinar, ki ga je prejela od deklice, edinega dobrega človeka.

· Miha Bločan:

Nova pravljica.

II. slika.

Gozd. Skalovje. V ozadju vhod v Matjaževo kraljestvo. Pred vhodom spita dva stražarja.

1. prizor.

Matjaževa vojska (zamolklo):

Spimo, spimo že tisoč let
in čakamo, da bo kralj Matjaž odrešil svet.
S spancem si čas preganjamo
in čudne, prečudne sanje sanjamo:
Z meči le moremo svet rešiti,
drugače ne more se to zgoditi...
Spimo, spimo že tisoč let
in nič ne vemo, kdaj bo kralj Matjaž odrešil svet.
(Glasovi zamirajo, dokler ne utihnejo.)

Bohek (dvigne glavo, ker je začul krokarjev krik):

· Že zopet minilo sto je let.

Kohek (odgovarja): Krokarja čul si, ki je preletel skalnati svet.

Bohek (žalostno): Še vedno po zraku letajo.

Kohek (žalostno): In spanca za sto let nam zopet obetajo.

Bohek (visoko): O, kdaj bo vstal naš kralj?

Kohek (za njim): O, kdaj bo vstal naš kralj?

(Začneta kimati z glavami.)

Bohek in Kohek (zamolklo):

Spimo, spimo že tisoč let

in čakamo, da bo kralj Matjaž odrešil svet.

(Oba prenehata in zaspita.)

Klic iz daljave: Joj, joj, joj.

2. prizor.

Vešča Rogovila (pripleshe razburjena na oder in zakriči): Vstani zakleto kraljestvo Matjaževo! (Stopi k stražarjema.) Hej, Bohek! (Ga drgne.) Hej, Kohek! (Ga drgne.)

Bohek in Kohek (jezno, zaspano): Kdo naju budi iz sanj?

Rogovila (važno): Vešča Rogovila, prvi stražar kralja Matjaža in njegov glasnik.

Bohek in Kohek (kimata): Hm, hm, hm — (zadremljeta).

Rogovila (jezno): Zbudita se, spanca! (Ju zopet strese.)

Kohek (se zbudi): Kaj hočeš, vešča klepetava?

Rogovila (ogorčeno): Ali tako spoštujeta Matjaževega glasnika?

Bohek (prepirljivo): Ha, ha, glasnik kralja Matjaža. Poberi se v svojo jamo, vešča Rogovila!

Kohek (jezno): O pravem času pridi klepetulja!

Rogovila (zadirčno): Zatožim vaju kralju Matjažu, ker sta me žalila! Zatožim vaju, prav zares.

Kohek (zbadljivo): Tvoje tožbe, Rogovila? Malo so mi mar! Če ne boš tiho, te nabodem na sulico.

Rogovila (se umakne): Surovež si, Kohek!

Bohek (pomirljivo proti Kohku): Pa jo pustiva, naj govori. Spanca nama ta klepetulja ne povrne več. (Rogovili): No, govori! Pa le hitro.

Kohek (zaspano): Časa nimava, spanec naju nadleguje.

Bohek (zaspano): O, ti blagodejni spanec!

Rogovila (skrivnostno): Povem vama, tudi Matjažu povem. Precej mu povem, ko ga zbudita. Še danes mu povem. Pa bosta imela svojo surovost. Takoj mu povem.

Kohek (malomarno): Govori vendar!

Rogovila (nadaljuje): Povem mu. Kralj Matjaž me ima rad. Ko mu povem, vaju kaznuje. Povem mu o tebi, Kohek, povem mu o tebi, Bohek. Pa vama povem, da bo hudo. Povem vama...

Bohek (srdito): Povem, povem, povej, povej! Povem, povej! Samo povej. Čakava. Povej, kar misliš.

Rogovila (hitro): O, le norčujta se, le dajta se! Resna je stvar, pa se pregovarjata. Vsaka ura je dosti. In vidva namesto, da bi storila, kar je potrebno, pa govorita in govorita. To vaju pohvali kralj Matjaž.

Kohek (vojaško): Govori vendar, saj nisi še ničesar povedala!

Rogovila (se prime za glavo): Še ničesar? In stvar je tako resna. O, le vpij nad menoj! Kmalu bo kralj Matjaž nad teboj. Boš videl, kako.

Kohek (težko kroti premagovanje): Če ti nisi klepetulja, pa no-beden ni.

Bohek (pohvalno): Nisi zastoj glasnik našega kralja Matjaža.

Rogovila (veselo): Bohek je nekaj vreden, to je pravi stražar.

Kohek (se umiri): Za hvalo leta.

Bohek (pohvalno): Rogovila vse zavoha, vsako tajnost, nič ji ni skrito. Vešča, da ji ni vrstnice.

Kohek (mrmraje): Ej, tisto pa ja.

Rogovila (zadovoljno): Vem, da nista tako hudobna. Mogoče kralju nič ne povem. A sedaj poslušajte! (Važno): V goro, po skritih gozdnih stezah, ki so znana samo našemu rodu, prihaja krdelo ljudi. Vodi jih človek-velikan. Veliko sekiro ima in kij, da še nisem takega orožja videla. V solncu se blešči jeklo. In za velikanom? Koliko ljudi!

Bohek (bahato): Zopet prihaja k nam junak. Ha, ha, junak!

Kohek (zaničljivo): Eh, tak junak! Poskusil bo potegniti iz nožnice sabljo kralja Matjaža. Ko je ne bo mogel, se bo ustrašil šumenja vojaških množic in zbežal. Koliko jih je že prišlo! Koliko jih je odšlo!

Bohek (važno): Sablje ne izvleče nihče!

Rogovila (dvomljivo): Vešča sem, svet poznam, klepetava tudi včasih, a mene je v jutru stisnil prečuden strah.

Kohek (zasmehljivo): Kdaj so še ženske bile junaki?

Rogovila (malo nejevoljno): No, no, čeprav sem vešča Rogovila, z jezikom vaju uženem vedno v kozji rog. Oj, kolikokrat sem vaju že ugnala.

Bohek (hitro in pogumno): In potem si klavrno zbežala. (Pokaže na sulico.)

Rogovila (zbadljivo): Orožju vajinemu nisem kos.

Kohek (se šali): Za spletke dober tvoj je nos.

Rogovila (močno):

Vsak človek je za nekaj dober.

Vam moškim dal je glad orožje,
da koljete se med seboj.

In to najdražja vaša je zabava.

Nam ženskam dal je brušene jezike,
ker vašemu orožju nismo kos.

Bohek (jedko): Zato boji se te Matjaževa vsa vojska.

Rogovila (zmagovito): In jezik najmočnejše je orožje.

(Poje):

Boji Matjaža vojska se

uboge svoje večje le.

Če pride k njej še tak junak,

pobegne klavrno prav vsak.

Bohek in Kohek (smeje): Dobro si povedala.

Kohek (zadovoljno): Rogovila pa zna.

3. prizor. (Za odrom šumenje. Bližajo se ljudje. Martin Krpan in njegovo spremstvo. V spremstvu niso samo naši znanci Tonček, Jerica, Mojca in Peter, temveč tudi polno drugih sirot.)

Martin Krpan (za odrom): Ste trudni, prijateljčki? Dolga je pot do pravice. Pa smo že pred njenimi vrati. Še nekaj skal je pred nami.

Rogovila (prestrašeno): Sta slišala?

Bohek (tja v en dan): Zopet junak za prazen nič.

Rogovila (beži): Zla slutnja me duši. Oj da, slutnja!

Kohek (za njo): Ti pa tvoja zla slutnja in ženska vera!

4. prizor. (Martin Krpan in njegovo spremstvo pridejo na oder.)

Martin Krpan (zadovoljno): Prišli smo.

Jerica (si oddahne): O, kako dolga je bila pot.

Mojca (trudno): Toliko poti je treba prehoditi do pravice.

Tonček (pogumno): Vstani, kralj Matjaž!

Peter (počasi): Sabljo je treba prej potegniti.

Mojca (hitro): Tisto je samo pravljica.

Martin Krpan: Pa še velika pravljica. Pri Sv. Trojici sem jo včasih slišal, ko nismo imeli o drugem govoriti.

Tonček (zakriči): Ho, vstani, kralj Matjaž!

Krpanovo spremstvo (močno): Vstani, kralj Matjaž!

Martin Krpan (gromko): Prijateljčki, do njega stopim, da mu povem, kdo ga je prišel obiskat in po kaj smo prišli. Vi pa le malo počakajte. (Stopi proti vhodu v podzemlje.)

Kohek (odločno): Hej, prijatelj! Kam pa kar tako?

Bohek (preteče): Mar misliš, da sva midva kar tako tukaj? Vsak potepin da bi že hodil h kralju Matjažu.

Kohek (ponosno): Do sedaj so hodili samo vitezi. (Ga ogleduje.) Ti pa nisi njim podoben!

Martin Krpan (vsakdanje): Ne sitnarita mi preveč! Meni se mudi. Nekdaj jih je bilo več. Dvanajst financarjev, Brdavs in še kateri po vrhu, pa sem vse premlatil.

Bohek (zasmehljivo): Preveč junakov je že takole prišlo. Bahati se zna pa vsak.

Kohek (važno): Nikogar več ne pustiva k našemu kralju!

Krpanovo spremstvo (jezno): Pustita ga! Pustita ga!

Martin Krpan (mirno): Ej, možička! Nista še slišala moje poslednje besede. Muhe ne bi ubil, kadar sem miren. Pa če me razjezita? Bolje je, da izmolita očenaš, kot ga je Brdavs pred Dunajem.

Bohek (proti Kohku): Ta je pa korajžnih besedi.

Kohek (Martinu Krpanu): Groziti pa znaš, da te je kar lepo poslušati. Ali si vedno tako hud?

Krpanovo spremstvo (kriči): Pustite ga h kralju Matjažu!

Bohek (strogo): Po kaj pa si sploh prišel?

Martin Krpan (ponosno): S cesarjem Janezom sem nekdanj jedel pri isti mizi, z njim se šali, pa da bi tukaj Matjaževim stražarjem pravil svoje zadeve? Matjažu bom povedal, ne vama!

Kohek (srdito): Ti žališ Matjaževe vojake! Njegovo vojsko. Samega kralja Matjaža žališ.

Martin Krpan (hladno): Cesarico, ženo cesarja Janeza, sem razžalil in se nisem kesal. Čemu neki? Gosposki imajo tanko vest. Njim je posekana lipa vse, nam pa čisto kaj drugega. Zdaj proč! Dosti mi je besedi.

Peter (boječe): Počakaj, Martin, saj se bomo pogovorili.

Tonček (pogumno): Kar naprej!

Mojca (vpije): Pustite našega junaka. Sila je na svetu in treba je pravice. Kralj Matjaž nam jo še edini more dati.

Krpanovo spremstvo: Kralj Matjaž nam bo dal pravico. Zbudite ga! Pustite Martina Krpana do njega.

Martin Krpan (odločno): Zdaj pa zadnjo besedo. Ali me pustita? Ali pa (dvigne kij) —!

Bohek (zaničljivo): Kaj? Da te spustiva? Tako klado do kralja Matjaža?

Kohek (zaničljivo): Junaki s svetlimi meči in čeladami niso nič opravili. Pa boš ti, ki si takega vedenja in še tako nerodno velik? Ha, ha —!

Bohek (zaničljivo): Saj še meča ne boš znal prijeti.

Martin Krpan: Ga tudi ne bom. Umaknita se, drugače bosta pela kij in mesarica! Drugič vama rečem. Tretjič udarim.

5. prizor. (Iz votline pride pečatnik.)

Pečatnik (razburjen): Kaj pa imate? Za božjo voljo, dajte mir, da ne zbudite kralja Matjaža. (Mrmranje Matjaževe vojske.)

(Bohek in Kohek Pečatnika vojaško pozdravita. Martin Krpan se nekoliko umakne.)

Bohek (resno): Tale kmetavs, kakor ga kličejo Martina Krpana, je hotel s silo vdreti v Matjaževo kraljestvo.

Kohek (važno): Nobena beseda ni zalegla. Še grozilo nam je teslo.

Pečatnik (ga premotri): Kdo pa si, da ne poznaš viteških navad?

Martin Krpan (ponosno): Slovenskega kmeta sin sem in ti, niti tvoji stražarji, me ne boste učili, kako in kaj. Sam si pišem navade, kakor srce govori. Vitezov ne poznam, niti tistih poklonov, ki so jih vajeni delati tebi in kralju Matjažu. Brez tega mora dati pravico! Drugače ni kralj Matjaž!

Pečatnik (boječe): In kaj hočeš, kmečki sin?

Martin Krpan (trdo): Toliko sem vreden kot ti, to si kar za uho zapiši, da boš vedel vnaprej. Nočem pa ničesar drugega, kot priti pred kralja Matjaža.

Pečatnik (ga zopet motri): Težko bo, težko. V tej obleki ne moreš. (Gleda spremstvo.) Tudi te moraš odvesti. (Pokaže na spremstvo.) Kralj Matjaž nima rad, no, nima rad toliko ljudi in tako oblečenih. Za te že dobimo obleko. Za vse je preveč, preveč...

Martin Krpan (močno): Kaj govoriš, suhač? O nekih oblekah, kali? Da bi se preoblekel kot baba in našemljen stopil pred kralja pravice. Ne izmišljuj si neumnosti. Tak ni kralj Matjaž. (Zavpije.) Kakršen sem, takšen stopim predenj. Si slišal?

Pečatnik (odskoči ves prestrašen): In še nekaj drugega je. Jej, jej —! Ali še letajo vrani po zraku? Skoro bi pozabil na najvažnejšo stvar.

Martin Krpan (prezirljivo): Kaj mene brigajo vrani! Veste, kaj? Moje potrpežljivosti je konec.

Jerica, Tonček, Peter, Mojca (kriče): Mi hočemo h kralju Matjažu. Pravice hočemo. Pravice za sirote na svetu!

Pečatnik (razburjen leta okrog): Jojmene, jojmene! Ob službo bom. Tak ropot. (V votlini naraščajoče mrmranje Matjaževe vojske.) Počakajte, ljudje božji!

Krpanovo spremstvo: Do kralja Matjaža hočemo! Pravice hočemo! Dolgo smo čakali!

Pečatnik (proseče): Pomirite se! Poslušajte zapoved, ki jo je izdal kralj Matjaž.

Martin Krpan (močno): Kaj pa boš še dejal? Ali ni dosti?

Pečatnik (odpre veliko knjigo, ki jo nosi pod pazduho): Ukazano v Matjaževem kraljestvu! To je zakon, ljudje božji! Čisti zakon! Jaz, kralj Matjaž, ukazujem, da naj me nihče ne budi, dokler še letajo vrani po zraku in dokler se mi brada ne ovije sedemkrat okoli kamenite mize! Poglejte, ljudje božji, podpise in pečate!

Martin Krpan (mirno): Ali ničesar drugega tam ne stoji? Podpisi so mi malo mar. (Se vzravna): Če je tako res, kakor tam piše, ste ti in kralj Matjaž zahrbtniki. (Ogorčeno): Zahrbtniki. Jaz vam že svojo zagodem.

Pečatnik (skače okrog): Taka žalitev, taka sramota! In ta slovenski kmetavs?

Bohek in Kohek (ogorčeno): Vitez žalostne postave. Teslo! (Šumenje narašča).

Krpanovo spremstvo (v zadregi): Pečatnik nas je nalagal. Kralj Matjaž ni izdal tiste zapovedi. On je naše gore list. Nikogar ne zaničuje. Vsem pomaga. Vedno je delal tako. Pečatnik je podkupljen.

6. prizor.

Kralj Matjaž (govori votlo iz votline): Kdo me zopet budi iz sanj? Ali nisem izdal jasne zapovedi? Brada mi ni obrasla kamenite mize sedemkrat niti vrani niso nehali letati nad goro Peco. (Zakraka vran.) Hej, moja vojska! (Rožljanje orožja, mrmranje vojakov.)

Martin Krpan (čudno zateglo): Kralj Matjaž, po pravice smo prišli. Vse sirote sem pripeljal.

Krpanovo spremstvo (veselo): Rešeni smo! Matjaž je poklical vojsko. Živel, kralj Matjaž!

Kralj Matjaž (jezno): Izdal sem zapoved! Takrat vstanem, ko bo prišel čas.

Krpanovo spremstvo (vse vprek): Prišel je. Tisoče je sirot, tisoč pravic je treba. Mojca, Peter, Tonček, Jerica so prišli domovine iskat in kruha.

Kralj Matjaž (zaspano): Izdal sem zapoved...!

Pečatnik (pogumno): No, ali ste slišali? Le umaknite se sedaj! Sile še ni. Kadar bo, prenehajo vrani letati in brada...

Martin Krpan (mu preseka besede): Tiho, žverca suha! Ha, kralj Matjaž, če je tako, potem ne boš nikdar prišel, ker vrani ne bodo nehali letati, dokler bo svet stal in brada ne bo zrasla sedemkrat okoli mize, dokler bo svet stal. Prej bo vseh ljudi konec!

Kralj Matjaž (še bolj zaspano): Taka je moja in božja volja.

Martin Krpan (vzroji): Matjaž, varaš nas! Hitro vstani! Brdavsa sem segnal pa bom tebe tudi, če je tako. Proč, vsi proč! (Prevrne Bohka in Kohka, Pečatnik ubeži.)

Pečatnik (v velikem strahu): Kralju Matjažu grozi!

Bohek in Kohek (prestrašeno): Kralju Matjažu grozi!

Pečatnik (ukazujoče): Dajte ga, dajte! Primate ga!

Krpanovo spremstvo (vpije): Pravice, pravice, pravice!

Kralj Matjaž (iz daljave): Moj čas še ni prišel.

Martin Krpan (ob vhodu v podzemlje): Prišel je. Spiš, spiš pa samo spiš. Ljudje te pa čakajo. Jaz ti že navijem brado okoli mize. (Spremostvu): Za menoj, prijateljčki! (V podzemlju nastane hrušč.)

Martin Krpan: Kdor ni z menoj, je proti meni. Od lenobe so vam meči zarjaveli, da jih še izvleči ne morete. Ho, mevže zaspani! Res dolgo ste nas vodili za nos. Taka vojska in pravica. Tak kralj Matjaž in pravica... Vsa vojska mi ne more ničesar in ti si hotel z njo rešiti svet?

Kralj Matjaž (prestrašeno): Joj, rešite me, junaki!

Martin Krpan (zaničljivo): Le rešite ga! Kralj Matjaž prosi. Še financarji niso prosili, ko sem jih mikastil tam okrog Sv. Trojice.

Kralj Matjaž (boječe): Joj!

Martin Krpan (jezno): Le izmoli tri očenaše!

Matjaževa vojska (žalostno): Matjaža, našega kralja Matjaža ni več.

Martin Krpan (pomirjen): Kratka je bila njegova smrt. Ej, pošteno me je razdražil. Kar kri je zavrela. (Žalostno): Pa v miru počivaj Matjažek! A vi junaki zarjavelih mečev, za menoj!

Jerica, Mojca, Tonček, Peter (žalostno): Kje si pa sedaj dobimo pravice? Kje si je dobimo?

Kohek in Bohek (žalostno): Umrl je naš dobri kralj.

7. prizor.

Martin Krpan (se prikaže iz podzemlja): Za lenuhe je bil res dober kralj.

Pečatnik (obupno): Gorje morilcu!

Martin Krpan (mogočno): Vojska Matjaža, prišel je čas! Sirote prosijo pomoči. Kruha in domovine jim manjka. Za meno!j, po pravico!

Matjaževa vojska: Živel naš novi kralj, živel naš novi kralj!

Martin Krpan (nerodno): No, no, tisto ne, a Martin Krpan od Sv. Trojice doma pa vedno, kadar boste hoteli.

Vsi (močno): Živel Martin Krpan! Sedaj dosežemo pravico. Martin Krpan nam jo pokaže, Martin Krpan.

(Pojo):
Po pravico gremo,
nič več v temo —
v svetel dan...
Po pravico gremo,
ki jo kliče svet,
rod je naš — rešen spet.

Konec II. slike. Zastor pade.

Leopold Podlogar:

Zgodovina naših trgov in mest.

19. Vače.

(523 m, 316 prebivalcev.)

Trg Vače leži severovzhodno od Litije. Znamenit je zaradi prazgodovinskega grobišča, kjer so našli mnogo prazgodovinskih reči, katerih hrani največ kranjski deželni muzej, a tudi dunajski dvorni muzej.

Občina šteje 840 prebivalcev. K njej spadajo poleg trga še vasi Klenik (79), Potok (91), Režišče (152) in Slivna (202). Spada pod litijsko okrajno glavarstvo, deloma Kamnik, litijsko okrajno sodnijo, deloma Brdo.

Nadžupnija šteje 2110 duš. Spada pod moravško dekanijo. Oskrbuje jo župnik z enim duhovnim pomočnikom. Šola v trgu je dvorazredna.

Vaški sodnik se je obrnil l. 1740. s prošnjo na cesarja Karola VI. (1711 do 1740), da potrdi trgu pravice, katere so mu podelili Habsburžani in katere je zadnjič obnovil in potrdil cesar Leopold I. 21. septembra 1667. Preden je cesar Karol VI. potrdil trgu naprošene pravice, je zatisnil oči. Sledila mu je na prestolu triindvajsetletna hči Marija Terezija (1740 do 1780). Na njo so se obrnili Vačani s prošnjo, da jim potrdi trške pravice, posebno tržni dan in tri letne sejme.

Deželno glavarstvo kranjsko je razposlalo 12. junija 1747. na vsa mesta in one kraje, kjer so bili dovoljeni letni sejmi, vprašanje, če bi bili sejmi in tržni dnevi na Vačah njim kakorkoli škodljivi. Ker so se glasila vsa poročila za Vače ugodno, je izdala cesarica pismo 24. marca l. 1748. Pismo je poslala dvorna komisija v Ljubljano 22. januarja 1749. z naročilom, da se po deželi razglasi. Pismo hrani v prepisu arhiv mesta Višnja gora. Pismo